

Zdenko Škreb

TIN UJEVIĆ
DODIRI S NJEMAČKOM KNJIŽEVNOŠĆU

Hrvatski prosvjetitelji, razmjerno malobrojna skupina hrvatskih intelektualaca, koja je počevši od hrvatskoga Risorgimenta, ilirskoga pokreta, ulagala sve sile u izgradnju hrvatske nacionalne kulture, u njemačkoj riječi, u njemačkoj knjizi, njemačkoj publicistici i njemačkoj kulturi gledala je najvećega i najopasnijega neprijatelja. U svojim studijama *Tragovi njemačke poezije u Senoim stihovima*¹ i *Senoa i njegovo doba prema njemačkoj književnosti (1860—1881)*² sabrao sam svjedočanstva iz druge polovice prošlog stoljeća o toj neumoljivoj borbi proti svemu što se na hrvatskom tlu širilo kao njemačko. Mirko Bogović tuži se u prvom godištu »Nevena« g. 1852: »Skoro u svakoj kući naših hrvatskih gradova ne čujete druge riječi osim njemačke. Gospoda i gospođe, kad se na

¹ Rad JAZU, knj. 290, Zagreb 1952, str. 129—196.

² U: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb 1970, str. 151—174.

javnim mjestima sastaju, drugačije ne govore nego njemački. Poslovi se mnogima čine mnogo laglji, kad se u njemačkom jeziku obavljaju, iste zabave ugodnije su — kad jih samo oduševljava jezik i duh njemački«. U prvom dijelu svojih lirskih pjesama, *Krijesnica*, 1863. Ivan vitez Trnski slavi ljubljenu djevojku jer, iako zna njemački, ne želi ni pod koju cijenu govoriti njemački. U članku napisanom za Vrazovo »Kolo«, ali neobjavljenom, tvrdi Andrija Torkvat Brlić »... da mi ni za naše izobraženje ni za naš napredak u kolu ostalih evropskih naroda baš ni najmanje njemačkog jezika ne trebamo, da mi imamo u Slavjanštini i Romanštini dosta lagljih sredstava narodne prosvjete i razvitka...«. Sekundira mu mladi Šenoa 1866. u »Pozoru« u svojim *Zagrebuljama*: »Svijet i pravi hrvatski svijet — to vam je velika razlika. Svijet misli na pr., da nam je pomno učenje njemštine od velike koristi, a pravi hrvatski svijet toga ne misli«. U zabavniku hrvatske omladine »Hrvatski dom«, što ga je izdavalo »Đačko društvo« na netom osnovanom sveučilištu u Zagrebu, 1876, u pripovijeci Mirka Perića, župnik, svjestan Hrvat, tvrdi da bi se »Hrvatom valjalo okaniti njemačkoga jezika kano materina mlička, služiti se njime samo u koliko se mora, a mjesto njega drugoga se uhvatiti, na primjer franceskoga« — pa oduševljeno veliča prednosti francuskoga jezika za Hrvate pred njemačkim. Reprezentativni hrvatski književni list s kraja prošloga stoljeća, »Vijenac«, 1877, u IX godištu donosi članak *Pogled po romanskom svijetu* s programatskom izjavom, da će list načelno nastojati »upoznavati naše čitatelje i čitateljice s knjigom romanskom« jer su ti proizvodi »našoj čudi i našem značaju mnogo srodniji od germanskih, kojima je naša domovina i onako preplavljena [...]«. — Viktor Žmegač u svojoj sadržajnoj, metodički uzorno koncipiranoj studiji *Matoševi sudovi o njemačkoj književnosti*, objavljenoj najprije 1963. u beogradskom »Filološkom pregledu«,³ a onda u na žalost vrlo skraćenoj verziji u zborniku *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*,⁴ opširno je i uvjerljivo pokazao kako je Matoš, naročito pošto se 1908. stalno nastanio u Zagrebu, udarao u iste žice:⁵ »U Zagrebu je lakše živjeti bez znanja hrvatskog, no bez znanja njemačkog jezika« — »Zagreb švapčari kao u doba *Lune* i njemačkih teatar«. Nije dakle nikakvo čudo što je mladi Ujević po dolasku u Zagreb, kao član Matoševa kruga, u svojim burnim danima u Zagrebu i Beogradu prije odlaska u Pariz izricao iste nazore. 1912. objavio je u Beogradu i Sarajevu tri članka o Nodilu — u trećem od njih sažeo je prva dva — u drugom i trećem nalazi se ista rečenica: »Zagreb sa ostacima nijemštine u jeziku i misli mogao je da plodnom reakcijom uputi Nodilov duh u pravcu antigermanskom.«⁶ Mnogo je

³ Str. 154—187.

⁴ L. c. str. 381—391.

⁵ »Fil. pr.« str. 157—162.

⁶ *Sabrana djela*, Zagreb, Znanje, [SD], XI, 12 — ubuduće će rimski broj označivati svezak izdanja, a arapski stranicu (ili stranice) u njemu.

eksplicitniji bio Ujević u članku *Slavenski germani?*,⁷ objavljenom u »Savremeniku« u svibnju g. 1913 — članak je bio replika na članak talijanskoga autora, objavljena u firentinskom listu »Marzocco« pod naslovom *Slavenski jezici i njemačka kultura u Austriji*, u kojemu se nalazila tvrdnja »da je više-manje kod svih Južnih Slavena ... oblik njihove evropske kulture njemačka kultura, prevedena na slovenački ili hrvatski«. Ujević replicira: »U nekim centrima, kao u Ljubljani i Zagrebu, neposredna blizina nijemstva nije mogla ostati posve bez utjecaja na pojedince; i zato, na ustuk, tu još uvijek treba neprestano i intenzivno tražiti širenje francuskog jezika i francuske lektire, očekujući drugo od neminovnoga buđenja narodnoga genija i oslobodilačke volje. Ali u gradu, u kojem živi najveći dio naše inteligencije: u Beogradu, 'Francuzi' prema 'Nijemcima' nijesu samo daleko brojniji nego i mnogo plodniji, a intelektualni rad Beograda osjećamo živo i mi, što smo u monarhiji, danas više nego jučer i, bože zdravlja, sutra kudikamo više nego danas. Za Dalmaciju pogotovo nema smisla pričati o njemačkoj obrazovanosti: sa svim bečkim, gradačkim ili praškim školovanjima, sa svim prometom stranaca i naklonošću g. Hermanna Bahra, ja mislim da je jedini od Raba do Spiča koji čestito zna njemački — grof Attems.« Instruktivnom poglavlju o odnosu Matoša i Ujevića u monografiji o Ujeviću Ante Stamaća trebalo bi dodati i ovu crtu.⁸

Nešto manje od četvrt stoljeća kasnije Ujević daje dijametralno oprečnu izjavu, u pismu Ivi Hergešiću, upućenom 9. I 1935. iz Sarajeva kao replika na Hergešićev članak *Pjesme Tina Ujevića* objavljenom u »Obzoru« 21. II 1934.⁹ Treba dakako uzeti u obzir da je Hergešićev članak pjesnika iritirao i izazvao u njega nastup akutne egolatrije — uzimam pjesnikov izraz — karakteristične za posljednje decenije pjesnikova života; zbog toga se svaka izjava toga pisma ne smije uzimati pod gotov groš, iako se ne može sumnjati u osnovni stav u njemu izražena pjesnikova uvjerenja. Pjesnik energično protestira protiv toga da ga se ubraja u Matoševu brigadu i da ga se proglašava francuskim đakom. S velikim poštovanjem spominje Georgea i dva pjesnika stare Austrije, Hofmannsthala i Rilkea. Francuski simbolizam, ističe, vezan je uz germanske estetike i mistike. »Ne mogu ja«, nastavlja, »umjetnost kao takvu darovati Francuzima. [...] moje poznavanje literature je svjetsko te se ne ograničuje na jednu zemlju. Kritičari se veoma varaju kada zaključuju na neke uticaje i modele.«

U pjesnikovoj svijesti nestalo je dakle vrednosne opreke između francuske i njemačke književnosti — je li ta opreka nestala i između francuskoga i njemačkoga jezika? Pjesnik je šest godina boravio u Parizu, od 1913. do 1919. u francuskom svijetu — nikad na tlu njemačko-

⁷ SD X, 122—127.

⁸ Usp. Ante Stamać, *Ujević*, Zagreb 1971, str. 10—25.

⁹ SD XIV, 392—395; tim se pismom bavio Josip Tomić u svojim studijama o Tinu Ujeviću i francuskoj književnosti, na hrvatskom jeziku u zborniku *Hrvatska književnost* itd., str. 431—446, ovdje str. 431/2.

ga jezika. Ali on, koji je u splitskoj gimnaziji od četvrtoga razreda učio njemački, dobro je poznavao jezik i aktivno. Ujević je volio gdjekad u šali znancima pisati na stranim jezicima: tako Gustavu Krklecu 21. V 1926. iz Zagreba piše njemački, i u retke umeće rečenicu: Entschuldigen Sie wenn ich so schlecht deutsch schreibe — s potpuno neopravdanom skromnošću, jer njegova pisma pokazuju da sigurno vlada njemačkim jezikom.¹⁰ Kad Branimiru Livadiću 25. VI 1936. piše iz Sarajeva, on započinje poruku pisma nehrvatskim rečenicama: jednom francuskom, jednom njemačkom, jednom engleskom — u francuskoj kaže: »[...] je suis le meillaur polyglotte de l'Europe centrale.«¹¹ Viktor Zmegač s pravom je upozorio na to da je Matoš u svojoj prozi, pogotovu esejističkoj, potpuno prevladao Šenoinu alergiju prema njemačkoj riječi, da se obilato služi popularnim njemačkim izražajima, npr. Mädchen für Alles;¹² u tom pogledu Matoša slijedi i Ujević, i kod njega nalazimo Mädchen für Alles,¹³ kao i druge njemačke uzrečice i izraze, naročito složene imenice; u neusporedivo manjem broju nego kod Matoša, ali ih nalazimo. Kad Ujeviću zatreba, on će i njemačke stihove uvrstiti u svoju prozu. Ali njegovi stihovi, pogotovu njegove rime, govore o drukčijem pjesnikovu odnosu prema njemačkom jeziku. O Ujevićevu umijeću rime govorili su opširno Vlatko Pavletić i Ante Stamać, naročito instruktivno Stamać.¹⁴ Rima je figura glasovnoga ponavljanja, a kao svako ponavljanje u jeziku i svaka figura ponavljanja služi jačanju i isticanju afektivne, emotivne strane jezičkoga izražavanja. Zbog toga se tako lako udomila u europskoj poeziji. Ali pored toga rima veže riječi mimo sintaktičke rečenične veze i mimo slijeda bilo misli bilo osjećaja u toku pjesničke izjave. Ako pjesnik u rime stavlja značajne, pa i za svoju izjavu ključne riječi, pletivo rima uzdići će njegovu izjavu u poseban lirski svijet, rime će graditi model toga svijeta. Tako postupa Ujević — Stamać je vrlo dobro istakao, da Ujevićeva rima ima »povećan semantički naboj.«¹⁵ Ujević se u svojoj poeziji svjesno služio tuđicama, kako piše Branimiru Kovačeviću 5. VII 1937: »... priznanjem da sam napisao pjesama gotovo sa samim tuđim riječima, zbog novog i osebnog efekta«,¹⁶ — a Stamać pravilno utvrđuje, da Ujević tuđicama puni i rime, pa navodi i niz primjera: nijedan iz njemačkoga jezika.¹⁷ Nijedan njemački književnik mi je doživio čast Ujevićeve rime kao što su to doživjeli Baudelaire i Dostojevski — njemački se gradovi spominju samo

¹⁰ SD XIV, 272/3.

¹¹ *Ib.* str. 435.

¹² *L. c.* str. 159.

¹³ SD VII, 323.

¹⁴ Usp. Vlatko Pavletić, *Ujević u raju svoga pakla*, Zagreb 1978, str. 418—448 — Ante Stamać, *Tim Ujević kao europski pjesnik*; u: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Zagreb 1978, str. 525—545, o rimi str. 532—534.

¹⁵ *L. c.* str. 532.

¹⁶ SD II, 380.

¹⁷ *L. c.* str. 534.

u vezi s ostalim europskim gradovima. Ako dolazi u rimu alžaski grad Metz, on je rodni grad Verlainea, ako je njemački epitaf pred pjesmom, to je prijevod Cocteaua.¹⁸ I u slobodnim stihovima kadencija je istaknuto mjesto, pa je nezamislivo za Ujevića da bi on stihove iz pjesme *Kavana na novoj obali* (1930);¹⁹

Ima li novosti iz Hollywooda?
Adresar San Diega i Los Angelesa?
Kapetan Janović skoč do Sućurca
da tovari robu za Valparaiso —

ispjevao s imenima njemačkih gradova. U mnoštvu Ujevićevih tudica u njegovim stihovima i njegovim rimama naći će se dva tri njemačka izuzetka, više ne. Svoj lirski svijet Ujević nije gradio s pomoću njemačkoga jezika — u njemu kao u pjesmi *Rusiji Rusija iz Leleka sebra*:

jedan kratki natpis vjekovno ozvanja
dostojno usječen u besmrtni mramor —

a taj glasi: Slaven nije Nijemac.²⁰ Njemački jezik, u svojoj morfološkoj strukturi, u svojem vokabularu i svojim sintaktičkim vezama, za Ujevića nije imao poetičnosti, nije imao čvrstih veza s njegovom fantazijom i njegovim osjećanjem, s uspomenuama i sanjama, s najintimnijim doživljavanjem. Uvjeren sam da to nije specifičnost Ujevićeva, nego da je to bio opći stav hrvatskih književnika prema njemačkom jeziku: dojučerašnji dušmanin nije se mogao tako reći preko noći preobraziti u pobratima.

Naprotiv, njemačkoj je književnosti Ujević sada pridavao jednako značenje kao i ostalim velikim svjetskim književnostima — vidjet će se da je takav stav očito zauzeo vrlo rano. Sad se postavlja pitanje u kojem je opsegu Ujević poznao tu književnost; on ju je nužno mogao poznavati tek u određenom izboru. Može li se utvrditi njegov njemački Parnas tj. koje je on njemačke autore najviše cijenio?

Ako uzmemo u obzir da je Ujević prevodio Heinea, da je o Heineu pjevao, da je Heineov utjecaj na njegovu poeziju bio jedini koji je on sam istakao, a da u zbirkama njegove proze iz g. 1938. *Ljudi za vratima gostionice* i *Škalpel kaosa* glavnu ulogu igraju Nietzsche i Goethe, pokazat će nam se kao Ujevićev njemački Parnas trozviježđe Heine, Nietzsche, Goethe. I sad zastajemo u čudu: pa to je Matoš! U spomenutoj svojoj studiji Viktor Žmegač uvjerljivo je pokazao da su težišta Matoševa interesa na području njemačke književnosti »u prvom redu tri imena: Heine, Nietzsche, Goethe«.²¹ To ne može biti slučajna koincidencija:

¹⁸ SD II, 317, 316.

¹⁹ SD III, 147—150.

²⁰ SD I, 90.

²¹ L. c. str. 167.

To manje, što Ujević u postumno objavljenom člancima o Matošu opširno razlaže što je Heine značio za Matoša;²² a koliko su u Ujevićevoj svijesti spomenuta tri imena bila povezana, pokazuje članak iz *Postuma*, panegirik Nietzscheu pod naslovom *Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze apostolata*.²³ »Od njemačkih pisaca, koji su prešli francusku granicu skoro bez opaske, bili su: Goethe, Heine, Nietzsche, Th. Mann (malo drugih). Tek u zadnjem desetljeću javlja se uticaj drugih: Jeana-Paula, Hoffmana, Clemensa Brentana, više romantika, dok napokon nije preveden i prisvojen cjelokupni R. M. Rilke.« Viktor Žmegač ističe da Matoš prema Goetheu »nije osjećao onaj afinitet kao npr. prema Heineu, a to se očituje i u mnoštvu protivurječja u Matoševim sudovima o Goetheu«. Nietzsche je Matoša fascinirao »kao književnik i umjetnik [...] Povijesno-filozofska interpretacija bila je Matošu strana«. Kod Ujevića je vrednosni redoslijed spomenute trojice drukčiji: Nietzsche, Heine, Goethe — ali su ista trojica. U doba kad je mladi Ujević sjedio u Matoševu krugu i grmio protiv njemačke lektire, mora da je od učitelja upio svijest o značajnosti spomenute trojice — velika duhovna baština koju je stariji namro mlađemu. I tu crtu treba dodati prikazu odnosa Matoša i Ujevića. Sad se dakako postavlja pitanje u kolikoj je mjeri Ujević poznavao velik, a kod Goethea i golem, opus triju autora. — Heine je jedini pisac uopće, ne samo njemački pisac, kojemu Ujević priznaje da je na njegovu poeziju izvršio određen utjecaj posluživši mu kao uzor. U pismu Krklecu od 28. IV 1926. kaže pjesnik za svoju netom objavlvenu zbirku *Kolajna* nabrajajući osnovne njezine stilske i tematske uzore: »... u *Kolajni* ... malo forme isušenoga Heinea«.²⁴ Teško je shvatiti što je pjesnik time mislio reći. Heineova lirski pjesma, ona kojom se proćuo i koja se decenijama brojila u željeznu lirsku zalihu poznavalaca njemačke književnosti i ljubitelja poezije, ona je piječna. Lirsku pjesmu zovemo piječnom ako joj je vokabular ograničen na najpoznatiji dio izrazito lirskoga rječnika, u pravilu tradicionalnoga, a sintaktičke su joj veze jednostavne i snažno ritmizirane te ona u čitaoca upravo izaziva želju da je zapjeva — a kompozitora pak magično privlači da joj doda melodiju, napjev. Nedavno je Manfred Windfuhr u studiji o Heineovoj njemačkoj publici od 1820. do 1860. i o Heineovoj preobrazbi od ljubimca plemstva do predstavnika građanske inteligencije, objavljenj 1977. u zborniku *Literatur in der sozialen Bewegung*, istakao koliko su Heinea popularizirale brojne kompozicije njegovih pjesama. A Ujevićeva lirika nije piječna. On je sam u članku *Ne razumijte krivo: ja osuđujem boemstvo* vrlo dobro metaforički okarakterizirao svoju poeziju kao strogu, gustu, punu, krepku umjetnost, kao rijetku i bizarnu, kapricioznu umjetnost koja ide za unikumom gustoće i intenzivnom punoćom smisla,²⁵ — a takva lirika nije piječna. Ali se može uzeti da se

²² SD XVI, 58—61.

²³ *Ib.* str. 203—209.

²⁴ SD I, 243.

²⁵ SD XIV, 170.

Ujević više zanimao za onoga drugog Heinea koji je, kako izlaže Windfuhr, iznova počeo 1835. i razvio se u četrdesetim godinama te je u svojoj *Nove pjesme* g. 1844. uvrstio odjeljak *Zeitgedichte*. Ne može se dođuše mnogo zaključivati iz objavljenih prijevoda Ujevićevih, jer je mnoštvo prijevoda, kako navode izdavači sabranih njegovih djela, u njegovoj književnoj ostavštini ostalo neistraženo:²⁶ ipak je značajno što od tri objavljena Ujevićeva prijevoda iz Heineove lirike nijedan ne pripada pijevnom Heineu. Iz ostavštine objavljen je prijevod Heineova ciklusa *Die Nordsee*; patetična lirika slobodnih stihova u kojima je Heine patetičnost svojih mladenačkih drama preobrazio originalnim vokabularom i izrazitom autoironijom; prije objavljeni prijevodi pjesama *Nachtgedanken* i *Die Schlacht bei Hastings* uzimaju originale jednom iz *Zeitgedichte*, a drugi put baladu iz posljednje Heineove zbirke, *Romanzero*. No bila je jedna crta Heineova lika koja je osobito privlačila Ujevića. Kako bi god on definirao boemu, a pored toga i sebe, on je s osobitom simpatijom pratio one umjetnike koji bi, u prošlosti, svojim životom i svojim djelima istupili iz uhodanoga tipa života dobrog društva, koji bi svjesno ostajali izvan njega i samim tim, i bez glasnog protesta, protestirali. Tako je Ujević doživio i Heinea, pa ga je, jedinoga njemačkog književnika, i opjevao u pjesmi *Improvizacija u katakombi* u zbirci *Žedan kamen na studencu*.²⁷

Što skrivaju bačve iza vlažnih duga:
je l' unutra Hafiz iz dna pjanstva pjeva?
ili se Heine krčmarici ruga?
Villon dačku kavgu dužan zapodijeva?

Pošto je pjesnik onda nabrojio Marlowea, Steena, Sokrata, Shakespearea, Aretina, završava:

Je li ovdje rumen Lacko Vidrić drijema?
Ili Musa Ćazim sevdalinku snatri?
Ulrik Donadini nov igrokaz sprema?
Ili Martin Luther pripravlja se vatri?

Svim tim nije objašnjeno u čemu je Ujević preuzeo »malo forme« Heineove. Na jedan se momenat može upozoriti, precizirajući pritom definicije Ujevićeva stiha iz studija Stamaćevih.²⁸ Točno je da Ujević počinje dvanaesteračkim stihovima, trohejskim, ali već u *Hrvatskoj mladoj lirici* malen ciklus pjesama *Što šapče vodoskok* ispjevan je u devetercima s nenaglašenim početnim slogom. U *Svakidašnjoj jadikovci* Ivo Frangeš nalazi jamske osmerce,²⁹ jer su to stihovi s jednosložnom

²⁶ SD XV, 651.

²⁷ SD II, 315.

²⁸ Usp. Ujević str. 15—20, *Tin Ujević kao evropski pjesnik*, str. 527—532.

²⁹ Usp. *Tinova Provansa*, »Croatica« 7—8, str. 165—186, ovdje str. 177.

kadencijom, ali u Ujevićevu rimovanom stihu pravilo je dvosložna kadencija, pa nenaglašen početni slog od osmerca pravi deveterac, a od deseterca jedanaesterac. *Lelek sebra* sadržava 42 pjesme — ne brojeći cikluse kao cjeline — s nenaglašenim početnim slogom u stihu, od 48 pjesama *Kolajne* samo ih osam ne počinje s nenaglašenim stihom. U prvim zbirkama Ujevićevim najčešći je oblik stiha jedanaesterac s nenaglašenim prvim slogom. Taj, da ga popularno nazovemo, jampski stih, mogao je Ujević naučiti u Heinea, a lako ćemo razumjeti da mu je odgovarao: dvosložna rima u prvom, a nenaglašen slog na početku idućega stiha tvore, prema normalnom razmaku od iktusa do iktusa od jednoga nenaglašenoga sloga, razmak od dva nenaglašena sloga, time usporavaju tok recitacije — i mentalne — i pogoduju svečanom majestetičnom tonu i toku pjesme. — Moglo bi se u ispitivanju Ujevićeva odnosa prema Heineu ići i dalje. Ispitujući odnos Šenoinih stihova prema njemačkoj lirskoj pjesmi ja sam Šenoine pjesme naučio gotovo na pamet — dakako, Ujevićevih ima znatno više — pa sam, s tim pjesmama u ruci, danima i tjednima prolazio zbirkama njemačke lirike za koje sam mislio da bi mogle doći u obzir. Vjerojatno je i Ante Stamač tako učinio s Baudelaireom i Ujevićem; svakako je došao do izvanrednih rezultata: u stihovima koji nam se čine najintimnijom Ujevićevom svojinom — a u kontekstu cjeline pjesme oni i jesu postali najintimnijom njegovom svojinom — sačuvan je odraz Baudelairea.³⁰ No mislim da se u slučaju Heinea trud ne bi isplatio. Očita su dakako reminiscencija na Heineov *Romanzero* stihovi 9/10 pjesme *Uječita romantika*:

Ja sam kao plavo cvijeće
I tražio Bimini —

tako je to štampano u *SD* III, 78; za čudo izdavači nisu primijetili da treba čitati »brao« mjesto »kao«. — Goethea Ujević citira vrlo često i uvijek u vezi s najvećim imenima povijesti književnosti, citira mu pojedina djela, a ima i citate iz tih djela — ali, kao što se pokazalo za Matoša, Goetheova mu je ličnost daleka. U članku *Akademija flaše* spominje »gospodina Goethea, Feinschmeckera«;³¹ djelo Richarda Wilhelma, *Der Mensch und das Sein*, posvećeno kineskoj kulturi s čestim osvrtima na Goethea, Ujević prikazuje pod naslovom *Goethe pred kineskim reflektorima*; prirodno je, veli, što je Wilhelm »zavolio birokratu, sebičnjaka Goethea, velikana-filistra sasvim blizu stoljeća perika i pudra spojena s francuskom konverzacijom i salonskim liberalizmom«³² — »Goethe, ministar Weimara«, čita se na drugom mjestu.³³ Ujevićev članak *Cjeloviti Goethe* iz g. 1940. mogao bi se nazvati njegovim obraču-

³⁰ Usp. *Ujević*, str. 26—53.

³¹ *SD* VI, 15.

³² *Ib.* str. 293.

³³ *SD* VII, 280.

nom s Goetheom.³⁴ »I najbolji klasici«, kaže se tu, »osjećaju zub vremena.« Priznaje mu: »U umjetnosti života Goethe je pravi majstor«, ali dodaje: »... došlo je vrijeme da se čitav zagasiti, prezreni sloj njemačke romantike (i bez Kleista) osveti Goetheu«. Ujević priznaje Goetheu univerzalnost, svestranost, harmoničnost, učenost — ali završava: »Njegova umjetnost nije istovetna s modernim artizmom, a nedostaju mu sadičke strogosti Hölderlinove, popularnost Heinea i Nietzscheov ditiramb«. — Zato je svaki redak u kojem Ujević govori o Nietzscheu ditiramb: »Jer Nietzsche je titan...«³⁵ Koliko je Nietzscheovo djelo intimno ušlo u Ujevićeovu svijest, vidi se iz napomene u članku *Pismo sebi*: »Ponavljao sam u sebi s podrugljivom gorčinom Nietzscheove stihove...«³⁶ *Na kritiku g. Krkleca* odgovara Ujević 1932:³⁷ »A da li je čitao magistralnu odu Mistralu (vjetru) u *Die fröhliche Wissenschaft*? Pjesmu s kojom se otvorila nova Evropa?« U već spomenutom članku iz ostavštine *Reinkarnacije Dionizija i metamorfoze apostolata* Ujević je vrlo jasan:³⁸ »Ja nisam čovjek jednog utjecaja... Zato i nemam učitelja, jer me je učio i obrazovao čitav svijet. (...) No ja nešto dugujem Nietzscheu (barem Nietzscheu unutrašnje slike, mojeg subjektivnog pojma): on me je učinio piscem, umjetnikom, kritičarom, burgijašem, megalomanom ili onim što jesam. Nije dakle Nietzsche napravio samo Ad. Hitlera. Napravio je i mene.« U pjesničkoj prozi iz g. 1938. pod naslovom *Mistika strasti* zapitao je pjesnik: »Ko me je izliječio od mistike strasti, od utjecaja Rousseaua i George Sandove od biča Baudelairea i raspadanja Heinea?«³⁹ — sad odgovara: »... vjerujem da je u meni bilo suviše slobode, mekoće, krhkosti, nježnosti, artizma, artistske agonije i tuberkuloze... Ako je u meni pobijedio uopće život (a ne motiv, ni tema), lako da je kriv Nietzsche. U periodu pesimizma, mizoginstva, nekrofilstva, Baudelairea i kranjčevićevstva oko 1910. probudio me je jedan moderni, koji je volio život... Otkrio sam napokon evanđelje života i životne radosti«.

Kod pitanja koji su bili dodini pjesnikovi s ostalim njemačkim književnicima susrećemo se s problemom koji je Viktor Zmegač formulirao s obzirom na Matoša: kako će se utvrditi da li pisac autore koje citira poznaje iz vlastite lektire, ili iz literature o njima, a u njoj je mogao naći i citate iz pojedinih djela (koje navodi)?⁴⁰ Ujević se živo zani-mao za sva područja ljudske društvene, a pogotovu kulturne i umjetničke aktivnosti, i prirodno je da je s takvom svestranošću interesa bio prisiljen da se služi znanstvenim kompendijima, povijesnim pregledima, monografijama — pored toga pratio je novine i časopise. On gdjekad

³⁴ SD VIII, 440—446.

³⁵ *Otto Rank mitizuje poeziju* SD VI, 366—376, ovdje 367.

³⁶ SD VI, 146.

³⁷ SD VII, 170.

³⁸ SD XVI, 207/8.

³⁹ SD V, 84.

⁴⁰ L. c. str. 162/3, 177.

čestito citira pregled koji mu je poslužio kao izvor. Koliko je Ujević iz vlastite lektire doista poznavao Kanta i njemačke filozofe poslije Kanta — izuzevši dakako Nietzschea kojega citira često i opsežno — teško je utvrditi — ali on je, kako navodi u članku *Komentari bogumilstvu*, čitao Windlebandovu — pouzdanu *Povijest novije filozofije* u izdanju od g. 1931.⁴¹ Ekspresionističku liriku upoznao je u popularnoj antologiji *Menschheitsdämmerung*⁴² — u zagradama navodi pored naslova Ernst Rowohlt Verlag 1919. — a preveo je prvi dio dramskoga djela Georga Kaisera *Gas*.⁴³ Ako 1919. u članku *Uz spomenicu Vladimira Gaćinovića* citira stihove borca njemačkih oslobodilačkih ratova Ernsta Moritza Arnda:⁴⁴

Der Gott, der Eisen wachsen ließ,
der wollte keine Knechte

onda je vrlo malo vjerojatno da se Ujević specijalno zabavio proučavanjem Arndtovih patriotskih pjesama i djela — ti se stihovi često citiraju, pa ih je mogao zapamtiti čak iz gimnazije. — S druge strane pjesnik je mogao poznavati, pa i dobro poznavati, pojedine pisce a da im nije zabilježio imena — da u članku o Arthuru Rimbaudu nije citirao u originalu tri strofe iz pjesme *Ode an die Buchstaben* bečkoga pjesnika Josefa Weinhebera,⁴⁵ ne bismo znali da ga je poznavao. S tim ogradama mogu se prikazati glavni momenti Ujevićeva zanimanja za njemačke književnike.

Schillerom se pjesnik opširno zabavio samo na jednom mjestu, u članku *Boemi i anti-boemi*.⁴⁶ Na tom mjestu doslovno i vjerno prevodi u prozi stih 199—218 iz Wallensteinova monologa u trećem dijelu trilogije, dodajući vrlo pohvalan sud o Schilleru: »... romantičar kristalno jasnoga rječnika, veoma koncizan prema grandilokvenciji Hugoa, pjesnik misaone težnje s biljegom sentencioznosti...«. — Njemačke romantičke pisce Ujević navodi u više navrata; po svoj ih je prilici dobro poznavao jer piše članak o Novalisu,⁴⁷ a u članku iz g. 1932, *Među pjesnicima u Sarajevu*,⁴⁸ izjavljuje: »Ovih dana završavam prijevod romana *Lucinde*, nažalost dovoljno nepoznatoga remek-djela romantike od Friedricha Schlegela...«. Od triju značajnih njemačkih književnika Goetheova doba pored klasicizma i romantizma, Jeana Paula, Hölderlina, Kleista, prvoga često spominje, prema drugom osjeća veliko poštovanje, citira ga i stavlja u najviši red — prema trećemu otvorilo mu se srce. Njegov prikaz Heinricha von Kleista, objavljen 1931/2. u više

⁴¹ SD XI, 34.

⁴² SD VI, 257.

⁴³ SD XIV, 115.

⁴⁴ *Ib.* str. 35.

⁴⁵ SD VI, 355.

⁴⁶ 1930, SD VII, 396/7.

⁴⁷ SD XVI, 188—190.

⁴⁸ SD XIV, 115.

brojeva banjalučkoga časopisa »Književna krajina«, pod naslovom *Kleistovska bespomoćnost*, ide među najpotresnije Ujevićeve tekstove.⁴⁹ Pjesnik se potpuno uživio u Kleista: »Kleist je po životu najbliži boemskim piscima ovoga (svoga, Z. Š.) naraštaja...« — prikazuje, što inače nije njegov običaj, sve etape nemirnoga njegova života, reklo bi se da pati s njim. Pored Nietzschea učitelja Ujević je u Kleistu našao srodnu dušu — kao boemske književnike spominje Grabbea i Raimunda, pridružujući im i Wagnera, koji »... skapava dok na nj nije Ludwig Bavarski svrnuo oči.«⁵⁰ Wagnera Ujević visoko cijeni, pa mu i stihove citira.⁵¹ Spominje se i jedna Lenauova izjava;⁵² i Hebbel.⁵³

Koliko se god prikaz Ujevićevih dodira s njemačkom književnošću razbio naoko u nepovezane pojedinosti, germanist će ga motriti s velikim priznanjem. Njemački književnici koje on spominje ili prikazuje uživaju i na njemačkom tlu i izvan njega ugled originalnih stvaralaca značajnih književnih vrijednosti. Povijesni pregled Ujevićev odaje najljepše svjedočanstvo dobru i sigurnu ukusu pjesnikovu. Dalje je u njemačku književnu prošlost otišao Ujević samo u svojoj autokarakteristici zbirke *Lelek sebra*, spominjući »viteška vezanja nekih njemačkih pjesnika iz doba Hohenštaufovaca.«⁵⁴

Ugledan njemački književni stručnjak Wolfgang Preisendanz dobro je rekao, da bez sumnje između Jeana Paula i E. T. A. Hoffmanna s jedne, a Thomasa Manna s druge strane nijedan njemački pripovjedač nije bio od europskoga značaja (ein europäisches Ereignis).⁵⁵ Ni Ujević nije mario za njemački tzv. poetski realizam. Švicarskoga pisca Gottfrieda Kellera, koji je među tim realistima u najvećoj cijeni, Ujević spominje u nekoliko navrata, štoviše, citira mu i jednu strofu;⁵⁶ Storma spominje tek na jednom mjestu⁵⁷ — nikoga drugoga. Vjerojatno je on to razdoblje njemačke književnosti u drugoj polovini prošloga stoljeća poznao, ali nije mario za nj. Ali je duboko oijenio Nietzschea i Wagnera, jedini njemački doprinos svjetskoj umjetničkoj kulturi u tom dobu.

U njemačku književnost našega doba ulazi Ujević velikim člankom o Thomasu Mannu, objavljenom 1930. u tri broja »Jadranske pošte« u Splitu.⁵⁸ Objavljen je prema tome iste godine kad i Krležin esej o Rilkeu, pa je neobično motriti kako se oba autora, i Krleža i Ujević, pored sve razlike u stavu i stilu, u odnosu prema objektu svojih razmatranja nalaze u vrlo srodnom položaju: fascinira ih taj objekt, ovdje Rilke, ta-

⁴⁹ SD VIII, 216—240.

⁵⁰ SD VII, 226.

⁵¹ SD VI, 374.

⁵² SD VII, 101.

⁵³ SD VI, 366.

⁵⁴ U članku *Mrsko ja*, 1922, SD XIV, 44.

⁵⁵ Usp. *Wege des Realismus*, München 1977, str. 68.

⁵⁶ SD VIII, 77.

⁵⁷ SD IX, 271.

⁵⁸ SD VIII, 65—79.

mo Thomas Mann, ne mogu se oteti dojmu koji on ostavlja na njih, ali ipak duboko osjećaju da je on za njih »das ganz Andere« — ovdje dobro pristaje termin njemačke znanosti o religiji. Thomas Mann u velikoj je cijeni kod Ujevića; spominje se u više navrata u društvu s najvećima. U već spomenutom panegiriku Nietzscheu kaže Ujević za Nietzschea:⁵⁹ »Kao stilisti i pjesniku dali bismo [mu] mjesto između Goethea, Heinea i Thomasa Manna (opet autora s dobrim jezikom i često klasičnom kritičnošću).« »Mann otvoreno priznaje i ispovijeda«, veli Ujević, »sukob između života i umjetnosti... on je jedan od onih što, sa malo gorke i ljupke skepse, umije i sebi dati krivo. Mann se ne žaca da tu i tamo zauzme ironijski stav prema svojemu sopstvenom stvaranju [...] U njemu se problematično bore umjetnik i čovjek, umjetnik i građanin, buržuj koji on jest. Mann je protiv svega anarhičnoga, jer ono nije svjesno sebe i oko sebe ne razumije, ali je i protiv 'izvanrednoga', što se otklanja, odudara od pravila, što se singularizuje. Može se biti ispravan artista i častan građanin, te on u obrani buržuja ide do napadaja na boemu.« Ujević tom prilikom navodi niz »boema«, stvaralačkih muzičara i pisaca visokoga ranga — ali »Mann vjeruje u mogućnost i postojanje propisa i pravila«. U tom svom članku pod naslovom *Experto Roberto. Prelistavajući Thomasa Manna* Ujević je Mannov portret zaodio, kao vlastitu ispovijest, u odlomke raspjevane teorije: o umjetnosti kao vrhovnoj umnoj aktivnosti čovjeka, o mijeni ukusa i škola, o opreci između osjećaja i misli — »Da kažemo, za ovaj put, završnu riječ o fantaziji: nije važno koje je vrsti roman, ako je nošen pjesničkom snagom.

Godinu dana kasnije objavio je Ujević studiju o Heinrichu Mannu:⁶⁰ njegova djela oblikuju pitanja: »Kako stoji inteligencija prema životu? U kakvom je odnosu umjetnička iskrenost prema društvu?« Pjesnik završava lapidarnom rečenicom: »Romantičnu tragiku pjesnikova poroda zamijenila je modernija tragika pjesnikova bića.«

Iste godine kao i članak o Thomasu Mannu objavio je Ujević kratak sinkroni pregled njemačke književnosti toga časa,⁶¹ vrlo dobro informiran, siguran u sudu. Za njemačku lirsku pjesmu tvrdi: »Od 1900. vode Stefan George i Arno Holz.« Tome se pridružuje kratak prikaz. *S njemačke pozornice.*⁶² U članku o boemi spominje Petera Altenberga,⁶³ 1938. prikazuje romansiranu biografiju Stefana Zweiga o Magellanu,⁶⁴ te ga i inače spominje; Rilke se samo spominje, ali mora da ga je Ujević dobro poznavao kad za Kranjčevića tvrdi kako je, »da tako kažemo, netaknut Rilkeom«,⁶⁵ i kad mu je preveo jednu pjesmu. No 25. VI. 1936.

⁵⁹ SD XVI, 203.

⁶⁰ *Umjetnik u djelu Heinricha Manna* SD VIII, 208—215.

⁶¹ *Noviji Nijemci, Ib.*, str. 115—118.

⁶² SD XII, 206—208.

⁶³ *Ib.* str. 78—86.

⁶⁴ SD VIII, 386—392.

⁶⁵ SD VII, 174.

on piše Br. Livadiću: »Znam da biste o Rilkeu dobro i autoritativno mogli samo vi pisati.«⁶⁶ G. 1929. i 1930. osvrnuo se Ujević na ratne romane Renna i Remarquea,⁶⁷ pri čemu mu se javio problem stvarnosti u umjetničkom djelu: »[...] prema stvarnosti svaka je književnost nemogućna [...]. O blagoslovljena stvarnosti! Ti, u koju ne vodi historija ni roman, a na žalost ni kritika, ni statistika! — Gdje i kako da te nađemo.« Kao satirska igra na kraju Ujevićevih dodira s njemačkom književnošću našega stoljeća djeluje njegovo spominjanje autora fantastičnih pripovijetki Ewersa i Meyrinka. I imena im navodi pogrešnim pravopisom, i Ewersov roman *Alraune* bilježi s dva »I« H. F. Ewers, Meyerinck (*SD VIII*, 74); *Meyrinck* (*IX*, 274); Hans Friedrich Ewers (*SD XII*, 139). Očito nije Ujević mnogo zagledao u djela tih dvaju pisaca.

Dva velika imena kulturne povijesti našega stoljeća Ujević spominje razmjerno često: Freuda i Marxa, a da se ne vidi u kojoj mjeri ih je poznavao iz vlastite lektire. On bilježi da je pročitao Freudov *Traumdeutung*,⁶⁸ a u članku o Kleistu navodi Marxovu izjavu o Goetheu:⁶⁹ »... sve više je moćni pjesnik uznicao pred nepoznatim weimarskim ministrom«.

Prikaz Ujevićevih dodira s njemačkom književnošću svakako je doprinos povijesti recepcije, njemačke književnosti na hrvatskom tlu. Ali on, osim toga, služi i drugoj svrsi: vrlo oštro profilira sam lik Ujevića pjesnika i mislioca. I to u vrlo pozitivnom smislu.

⁶⁶ *SD XIV*, 442.

⁶⁷ *SD VIII*, 34/5, 36—39.

⁶⁸ *SD VI*, 361.

⁶⁹ *SD VIII*, 235.